

Nyelv, identitás es nyelvpolitika Európában

írta Puskás Tünde

Europa csaknem valamennyi országot nyelvi es etnikai sokfeleség jellemzi. Ennek ellenére a modern európai nemzetállamok többsége csupán egy, a domináns etnikai csoport nyelvet ismeri el hivatalos nyelvként, míg az etnikai kisebbségek(1) nyelveinek használata a hivatali életben korlátozott vagy törvényileg szabályozatlan. Egy adott ország nyelvpolitikája azonban nem egyszerűen jogi kérdés. Az európaiak jelentős hányada a nyelvet nem csupán a kommunikáció eszközeként használja, hanem az etnikai csoportok közötti különbségek legfontosabb jelképét is a nyelvben veli felfedezni.(2) Ebből kifolyólag az etnolingvisztikailag heterogén társadalmakban a nyelvhasználat szabályozásának módja, es mértéke nagymértékben befolyásolja az interetnikus kapcsolatok jellegének alakulását. A politikai es nyelvi identitás es a nyelvhasználat kérdéseinek nagymértékű egymásra hatása Európa számos nemzetállamában azt eredményezte, hogy a nyelv az etnonacionalista mobilizáció es egyes politikai es etnolingvisztikai csoportok közötti hatalmi harc eszközevé vált. A jelen tanulmány az etnolingvisztikai identitás es a nyelvpolitikák összefonódásának kérdéseit taglalja, s a nyelvi nacionalizmus lényegének es jelentőségének megközelítésére tesz kísérletet.

A nyelvi nacionalizmus nem új keletű jelenség; a nacionalizmust tanulmányozó tudományág azonban meglehetősen fiatal, es az egyes jelenségek leírására használt szakterminológia sok esetben többféle értelmezésre ad lehetőséget, ezért célszerű az egyes fogalmak esetenkénti értelmezése. Az etnikai közösségek nem külsőleg korülhatarolt, belsőleg homogén entitások. Az etnikai csoportokat egymástól elválasztó *hatar* mentális eszköz, amely egyetlen célt szolgál, hogy megkülönböztesse a "mi"-t a "mások"-tól. A hatar kialakítása es megtartása a közösségi identitástudat formalálásának a legfontosabb eszköze. Jellege es jelentősége a történelem folyamán változhat, szerepe azonban mindaddig megmarad, amíg a hatar letezik. Az *identitástudat* az adott esetben folyamatra utal, jelezve, hogy mind az egyén, mind a csoport identitása allandoan változik. Az etnikai határokat kialakítása es fenntartása az egyes közösségek önmeghatarozásának függvénye.(3) Fredrik Barth szerint egy csoport identitástudata különbozó tartalommal tolthető meg anélkül, hogy az identitás megszűnne letezni, mindaddig, amíg az identitás határai megkülönböztető funkcióval bírnak. Valójában tehát nem a tartalom, hanem a csoport tagjai által fontosnak tartott es fenntartott határokat hatarozzák meg a közösség identitástudatát, behatarolva ezáltal magát az etnikai közösséget.(4) Ugyanakkor a más csoportokkal való allando összehasonlítás a legfontosabb hatarépitő mechanizmus. Az egyének es közösségek közötti kapcsolatokat tanulmányozó Henri Tajfel szerint az egyén a születésétől kezdődően a más egyénekkel való összehasonlítás alapján hatarozza meg saját identitását. Az egyén identitása többek között magában foglalja a etnikai es nemzeti kategóriákat, amelyek csak más etnikai vagy nemzeti csoportokkal való összehasonlítás alapján nyernek értelmet.(5) Ugyanakkor Tajfel rámutat arra, hogy az összehasonlítás eredményeként az egyén a saját csoportját mindig kedvező színben látja es tünteti fel más csoportokkal szemben.

Nemzeti vagy/es etnikai identitástudat-formálás

A nemzeti közösségek közötti határokat formalása vagy létrehozása az egyik legnagyobb kihívás a modern európai nemzetállamok számára. Minden nemzetállam célja egy közös politikai identitás kialakítása, amely prioritást élvez az egyén etnikai identitása felett, hogy az egyén elsősorban a

nemzetállam polgáraként és csak másodsorban egy etnikai közösség tagjaként határozza meg identitását. A politikai nemzettel való azonosulás azonban feltételezi, hogy az egyes etnikai csoportok közötti határok valamilyen szinten áthidalhatóak. Azon nemzetállamokban, ahol több etnikai csoport él együtt, az egyes etnikai közösségek, a közös politikai identitás kialakítása mellett, megőrzik etnikai identitásukat (lásd a brit példát), ha a két identitás között nincs kibeküthetetlen ellentét. Az egyen csak akkor érzi a politikai nemzethez tartozónak és nem másodrangú állampolgárnak magát, ha a kulturális, nyelvi, vallási vagy a regionális különbségektől függetlenül kialakul egy közös, több etnikai csoportot magába foglaló azonosságtudat, amelyet elsősorban az állampolgárság intézménye szimbolizál, s mely másodsorban valamely meglehetősen egyszerű és konkrét szimbólummal való azonosulást jelent. Az ország zászlaja, az állam himnusza, az ország unnepei vagy a királyság intézménye tartoznak/tartozhatnak ezen szimbólumok közé.(6)

Spanyolországban az egységes politikai nemzettudat formálódása a huszadik század folyamán jelentős fejlődésen ment keresztül. A francia centralizált, hivatalosan egynyelvű államban a hatvanas évektől kezdődően az etnolingvisztikai kisebbségek egyre markánsabb lépéseket tettek annak érdekében, hogy ellenálljanak a homogenizációs törekvéseknek, melyek legnyilvánvalóbban az állam nyelvpolitikájában tükröződtek.(7) A Franco halála utáni években a demokratizációs folyamatok segítségével az etnolingvisztikai kisebbségek kivívták, hogy az 1978-as alkotmány elismerje a különböző történelmi "nemzetiségek" létezését a Spanyol "nemzet" keretében. Ugyanakkor az alkotmány lehetővé tette a katalán és a baszk regionális autonómiák létrejöttét 1979-ben.(8) A decentralizációs folyamatok - az etnikai identitások közötti különbségek nyilvánvalóvá tételével - a politikai identitástudat formálódására is nagy hatással voltak. Az etnikai közösségek közötti feszültségek csökkentek, az állammal szembeni bizalom megerősödött. A monarchia újjáépítésével pedig létrejött egy szupraetnikus, a nemzeti egységet és stabilitást jelképező intézmény, mely a politikai (nemzeti) identitástudat megerősítésében kiemelkedő szerepet játszik, elsősorban azért, mert a király személyét valamennyi államalkotó etnikai közösség a regionális és etnikai érdekek felett valónak ismeri el.

Az ország szimbólumaival és az állampolgári közösséggel való azonosulás, vagy azok elutasítása, az iskolai oktatás és a nemzeti média által nagymértékben befolyásolható akár pozitív, akár negatív irányban. Eppen ezért a "nemzeti" kormány által támogatott politikai elvek és elképzelések, amint azt a spanyol példa is mutatja, nagy hatással van az etnikai és politikai identitások kialakulására és fejlődésére. Ha egy etnikai csoport úgy érzi, hogy a domináns etnikai csoport a politikai identitás határainak kialakításakor az etnikai homogenitás elérését tűzte ki célul, amely a gyakorlatban a többségi helyzetben levő etnikai identitástudatának kiterjesztését jelentene, a kisebbségben élő etnikai csoport megerősíti saját etnikai identitásának határait. Ha a domináns etnikai közösség a nemzetállam jegyében, a homogén etnikai tudatú "nemzet" nevében gyakorolja hatalmat, a kisebbségi helyzetben lévő közösségek tagjai másodrendű állampolgároknak érzik magukat. Az ilyen esetekben a közös politikai identitás hiánya egy olyan helyzetet teremt, amelyben az etnikai érdekek könnyen politizálódnak. Rothschild szerint az etnicitás politizálódása az egyes etnikai csoportok közötti hatalmi harc eredménye, amelyet az állam határain belül vívnak.(9)

Az etnikai identitástudat egy olyan csoporttal való azonosulást jelent, amelyhez az egyen genealógiailag kötődik. A több generációs folytonosság az identitástudat megerősítéséhez nem feltétlenül szükséges. A csoport mérete és az, hogy a társadalomban domináns vagy kisebbségi csoportként funkcionál-e, nem lényeges. Az etnikai identitás megőrzésének egyedüli feltétele az, hogy a csoportidentitás határai valamilyen formában fennmaradjanak.(10) Az etnikailag heterogén társadalomban az etnikai identitás határait helyezett túlzott mértékű nyomások - akár a domináns, akár a kisebbségi helyzetben élő közösségek részéről - erősítik az egyes közösségek belső egységet, valamint kihangsúlyozza a különböző etnikai csoportokhoz tartozó állampolgárok közötti különbségeket, és megerősíti az etnikai határokat. Ez a folyamat az interetnikus konfliktusok egyik

oka.

A nyelv mint központi érték

Minden etnikai identitástudat egy sajátos megkülönböztető jegy köré szerveződik, amely lehet konkrét vagy absztrakt, lényege, hogy az etnikai csoporthoz való kötődés és az etnikai határok kialakítása és fenntartása alapjául szolgáljon. Az egyes csoportok általában egyetlen sajátos jegynek szentelnek megkülönböztetett figyelmet, amely Európában leggyakrabban a nyelv, a faj vagy a vallás. (11) Ezek a kulturális vagy fizikai jelek primordialisak abban az értelemben, hogy az egyén a szocializációs folyamat során ezekkel találkozik legkorábban. (12) Egy közösség etnikai identitástudatának alapjául mindig egyetlen primordialis megkülönböztető elem választatik, melyet a szakirodalom a "core value" (központi érték) meghatározással jelöl. (13) Ez a megkülönböztető jegy különös jelentőséggel bír, mivel az etnikai közösség társadalmi, érték- és önmeghatározási rendszere e köré épül. A megkülönböztető jegy az egyén egy adott közösséghez való tartozását jelöli, hiszen az azonos központi értékkel rendelkező egyének általában úgy érzik, hogy sorsuk és céljaik közösök. Ugyanakkor minden központi értéknek helyzeti és történelmileg meghatározott szerepe van. Mindig megvan annak az esélye, hogy az idők folyamán egy más elem váljon a közösség számára központi fontosságúvá. A baszk közösség esetében korábban a faji jelleg választott központi értékül. Az utóbbi két évtizedben azonban a baszk nyelv (euskara) egyre fontosabb szerepet kapott, és a magukat baszknak valló egyének egyre növekvő hányada tanulja "újra" az euskara nyelvet.

Annak meghatározásában, hogy mely megkülönböztető jegy valjon a közösség számára központi értékke, nagy szerepe van a közvéleményt formáló értelmiségi elitnek. Az értelmiségi elit jelentős szerepet játszik a történelmi gyökerek feltárában, a tradíciók folytatóságának bizonyításában és a felig elfelejtett nyelvek újjáélesztésében. Így módon az értelmiségi elit választja meg, mely megkülönböztető jegy alkalmas potenciálisan arra, hogy az etnikai önmeghatározás eszköze és szimbólumává valjon. Annak a folyamatnak a során, míg egy megkülönböztető jegy teret nyer a többi más potenciális megkülönböztető elem fölött, egy új lojalitás születik meg azon közösség irányában, melynek határai a választott központi érték által vannak meghatározva. A nyelv az értelmiségi elit által könnyen változtatható az etnikai azonosságtudat alappillére. Az izraeli szociolingvista, Joshua Fisman arra a kérdésre, miért válhatott sok esetben a nyelv a nemzeti identitás, kulturális önállóság és az önálló államiság szimbólumává, felülemelkedve ezzel más potenciálisan választható megkülönböztető jegyekre, mint az osztály-, faji és vallási különbségek, a következő magyarázattal szolgál: A nyelv egy alapvető szimbólumrendszer, a közösségen belüli kapcsolatok a nyelven át formalódnak. Ezenkívül a faji primordialis jegyekkel ellentétben a nyelv rendelkezik azzal a helyzeti elonnyal, hogy elsajátítható, ezért a nyelvi identitástudat az egyén szocializációja során megváltozhat vagy megváltoztatható. (14) Ez azért lényeges, mert így az asszimilációs törekvések teljesítésének nincs kezélfogható akadály.

A 19. századtól Európában a nyelvnek megkülönböztetett szociokulturális és politikai szerepe van. Eric Hobsbawm szerint a nyelv 1880 és 1914 között vált olyan tényezővé, mely az identitástudat formalásának nélkülözhetetlen eszköze lett. A vallási különbségek ebben az időszakban háttérbe szorultak, és a legtöbb nemzeti mozgalom, amely ebben az időszakban bontakozott ki, a nyelvi különbségeket ruházta fel politikai jelentőséggel. (15) A felfogás, hogy a közösség, mely egy közös nyelven beszél, nemzetet alkot, és a nemzetnek egy homogén kulturájú, egynyelvű államot kell létrehoznia, szintén 19. századi örökségünk.

Az állam, nemzet és nyelv összefonódása a nyelvi nacionalizmus ideológiájában bontakozott ki, amely azt a célt tűzte ki, hogy a különböző kulturájú és más nyelvet beszélő etnolingvisztikai közösségeket egyetlen közösségben egyesítse, mert az értelmiségi elit csak a teljes nyelvi homogenizáció elérése által érezte biztosítva az állam egységét. Azokban az országokban azonban,

ahol a nemzetépítés a nyelvi különbségek különlegesen fontosságuvá válása után kezdődött, a nyelv az etnikai határok fenntartásának legfontosabb eszközeként nyert megkülönböztetett figyelmet. A nyelv identitásformáló, identitástudat-megőrző szerepe különösen Közép-Kelet-Európában vált kiemelkedővé, ahol az állam intézményi keretei nem voltak sem elég erősek, sem elég hosszú életűek ahhoz, hogy az állam keretein belüli nyelvi különbségeket megszüntessék.

A nyelv szerepe az etnikai határok megőrzésében kétretű. A etnokulturalis és a szociotudományos magyarázatok együttes elemzése szükséges ahhoz, hogy az etnolingvisztikai határok megőrzésének feltételrendszere érthetővé váljon. Az etnokulturalis magyarázatok a herderi tradíció alapulnak, és szorosan kapcsolódnak ahhoz a feltételezéshez, hogy a nyelv - mint alapvető megkülönböztető jegy - meghatározza az egyén identitástudatát és az egyén etnikai hovatartozását. A herderi (16) etnokulturalis tradíció feltételezi, hogy a nyelvek közötti határok alapvetőek, mivel a nyelv meghatározza egy nemzet gondolkodásmódját. (17) Herder a nyelvet a legalapvetőbb egyesítő elemként tisztelte, mely képes arra, hogy kifejezze a közösség kollektív érzéseit és akaratait. (18) A herderi nemzeteszmé és a nyelv általi közösséghez tartozásról szóló herderi elmélet nagy hatással volt a nyelv és a nacionalizmus ideológiája közötti szoros kapcsolat kialakulására. (19) Az utolsó két évszázadban a herderi etnolingvisztikai tradíció, amely a nyelvi nacionalizmus mozgatórugója, elmélyítette és megerősítette a nyelvi különbségek alapján kialakuló etnolingvisztikai határokat. Ugyanakkor az utolsó két évszázad során a nyelv megkülönböztető ideológiai és politikai funkciót kapott: a nemzeti identitás, kulturalis függetlenség és a független állam szimbólumává vált, miközben az etnolingvisztikai közösségek közötti határok kialakításában egyre fontosabb szerepet játszott. A köznyelv kialakítása az értelmiség céljává és eszközevé vált a tömegek mozgósítása és egyesítése során. A közös nyelv létezése bizonyítja a kodifikált nyelvet beszélő közösség és a valóságos vagy képzeletbeli elődök közötti primordiális kapcsolatot. (20) A nyelv tehát a nacionalista mobilizáció leghatásosabb eszközeként - a nemzetek és etnolingvisztikai közösségek egyesítését vagy újraegyesítést lehetővé téve - ideológiai missziót tölt be. Történelmi példák bizonyítják, hogy a nagy gazdasági és politikai változások időszakában még az igény a társadalmi szerkezet átalakítására. A nyelvi nacionalizmus a változtatás igényére adott egyik lehetséges válasz, mert biztosítja azokat a kotelekeket, melyek a közösségek megtartásához vagy átszervezéséhez szükségesek. A értelmiségi elit, amely a hatalomért és politikai befolyásért harcol, a nacionalizmus ideológiáját felhasználva felhatalmazást kap a tömegektől, hogy megszerezze a politikai hatalmat. Az értelmiségi szervez és népszerűsít, egyes nyelvi közösségeket egységbe olvaszt, másokat elválaszt; a nyelvi nacionalizmus terjedése így módon az elit munkájának gyümölcse.

A szociokulturalis magyarázatok a nyelv szerepét a társadalmi változások vonatkozásában vizsgálják, és nyelv váltást feltételeznek, ha az onaló állam határai megváltoznak, illetve a szociokulturalis közeg megváltozik. Ebben a felfogásban a nacionalizmus szociopolitikai jelenségként van értelmezve, amely egy bizonyos társadalmi szerkezet és kultúra hozadéka. (21) Gellner szerint a modern társadalmak - amelyek egy irodalmi nyelvvel rendelkező magas kultúrát vallanak magukénak - a szociális strukturájukban különböznek a tradicionális, agrár-, alacsony kultúrájú társadalmaktól. (22) A magas kultúrájú társadalmak nem a korábbi komplex, a helyi közösségeket rendszerbe szervező társadalmi szerkezettel rendelkeznek. A magas kultúrájú társadalmakat - a befelé forduló, a helyi érdekekre és lehetőségekre koncentrálo, népi kultúrájukat megőrző közösségek sokszínű és sokféle kultúrája helyett - egy közös, homogén kultúra jellemzi. Az alacsony kultúrájú társadalmakat - melyekben az értelmiség társadalmilag és kulturalisan csaknem teljes mértékben el volt vágva a tömegektől - felváltó magas kultúrájú társadalmakban, Gellner elmélete szerint, egy közös, egységesített kultúra biztosítja a közösségtudat kialakulását, melyet tömegesen oktatnak, lehetőleg egy, az értelmiségi elit által kijelölt nyelven. Következésképpen a magas kultúrájú társadalmakban az egyén az oktatás során integrálódik a társadalomba, s valik a nemzet részévé. (23) A valóságban azonban a nyelvi különbségek fennmaradása a teljes kulturalis homogenitás elérését lehetetlenne teszi, sőt egyes esetekben a már létező nyelvi egység is felbomolhat. A társadalmi

fejlodes onmagaban nem teremt nyelvi egyseget. A nyelv, oktatás és államhatalom összefonódása azonban nyelvi nacionalizmust eredményezhet.

A napjainkban újraéledő és egyre erószódó nyelvi nacionalizmus azt mutatja, hogy a nyelvi kérdés könnyen válhat politikai kérdéssé és vezet potenciális vagy valós etnolingvisztikai konfliktusok kialakulásához. (24) A nyelv iránt érzett csodálat és rajongás sok helyütt ma is, akárcsak a 19. század nagy társadalmi változásainak korszakában, nagyon fontos politikai szerepet tölt be. A nyelv a politikai agitáció és mozgósítás egyik leghatásosabb eszköze. Jugoszláviában létezett egy hivatalos nyelv, mely az államban élő etnikai közösségek egyseget volt hivatott szimbolizálni. A szerbhorvát nyelv azonban nem váltotta be a nyelvstandardizálók hozzá fűzött reményeit. Jugoszlávia felbomlását és a horvát-szerb háború kezdetét messze megelőzte a nyelvháború. A szerb és a horvát értelmiségi elit a szerbhorvát nyelv létezését illetően eltérő véleményen volt. A horvát értelmiség a szerb és a horvát nyelv közötti különbségekre helyezte a hangsúlyt, és a horvát nyelvet teljesen autonóm nyelvként kezelte. Ugyanakkor a szerbhorvát nyelvet a szerb elnyomás, míg a horvát nyelvet a horvát nemzet szimbólumának tekintette. Ezzel szemben a szerb értelmiségi elit amellett érvelt, hogy a szerbhorvát a közös, standardizált nyelv, melynek több regionális változata használatos. (25) A nyelvek közötti különbségekről folytatott nyelvészeti vita a hetvenes években politikai síkra terelődött, a nyelvi kérdés mind a szerb, mind a horvát véleményt támogató oldalon a nacionalista mozgósítás eszközevé vált. Mindez néhány évtized eredménye. Az eltelt időszakban nemcsak a politikai, de a nyelvi határok is átrajzózódtak. A horvát nyelvészek erőfeszítései annak érdekében, hogy a szerb és a horvát nyelv közötti különbségeket nyilvánvalóvá tegyék, gyümölcsözőek. Napjainkban a szerb és a horvát nyelv és a két nyelv által szimbolizált etnikai identitások közötti különbségek már a laikusok számára is nyilvánvalóak.

A nyelvpolitikák használat és használatának szabályozása

A nyelvhasználat nyelvpolitikák általi szabályozása az európai nemzetállamokban általános gyakorlat. Az állam különféle politikai, társadalmi és gazdasági megfontolásokról kifolyólag szűkegszerűen választ egy vagy - korlátozott számban - több nyelvet, mely(ek) a politikai kommunikáció és a központi adminisztráció nyelve(i)ként a hivatali élet működésének folyamatosságát biztosítja(ak). A modern társadalomban tehát az állam sokkal fontosabb szerepet játszik az egyén és a etnikai közösségek nyelvvalasztásában, mint korábban. Egy adott ország nyelvpolitikája az ország nyelvkultúrájának a függvényében formálódik, mely többek között az adott ország kulturális és történelmi hagyományaitól, valamint az országban élő etnolingvisztikai közösségek egymással alkotott sztereotípiáitól, előteleteitől, a nyelvről való gondolkodásmódoztól és a nyelv, illetve a vallás történelmi kapcsolatának körülményeitől is függ. (26) Ugyanakkor Európa sok országában az állam nyelvpolitikája csak a történelmi sérlemek által kiváltott reakciók tükrében érthető meg.

Ha a nyelv az egymással kapcsolatban lévő valamennyi etnolingvisztikai közösség központi értéke, a nacionalista mobilizáció eredményeként a nyelv szociokulturális és politikai kapacitása és a nyelvhasználatról szóló döntések politikai szerepe megnövekedett. Az etnikai kérdés politizálása lehetőséget nyújt a domináns etnikai közösség számára, hogy a más nyelvet beszélők döntéshozatalában való részvételt korlátozza. Az állam nyelvpolitikája megerősíti a domináns nyelvet beszélők társadalmi erejét, és ez kielezi a többes és az etnolingvisztikai kisebbség(ek) közötti különbségeket. Ily módon az ország nyelvpolitikájáról szóló döntések szorosán összefonódnak a politikai hatalom és az állami szféra kérdéseivel. A nyelvhasználatot szabályozó törvények ennek a hatalmi harcnak az eredményeit tükrözik.

A demokratikus nemzetállamok többsége tolerálja a nyelvi kisebbségeket, és nyelvi jogokat biztosít számukra. Az utolsó évtizedben azonban a kelet-európai országok kormányainak jelentős hányada fogadott el olyan rendelkezéseket, melyek korlátozzák az etnolingvisztikai kisebbségek nyelvenek használatát a hivatali életben. A nyelvi intolerancia ezen megnyilatkozása a Gellner által klasszikus

Habsburg-nacionalizmusnak nevezett jelenség továbbeseb bizonyítja, melynek legjellemzobb vonasa a hatalom, oktatás és kultúra szoros összefonódása. A hatalomhoz közel állók elonyt élveznek az oktatás és kultúra területén, míg a hatalomtól megfosztottak az oktatás területén is hátrányba kerülnek.(27) Ugyanakkor a nyelvi kérdés politizálása és a nyelvi nacionalizmus agitációs és mobilizációs eszközként való felhasználása lehetőséget nyújt arra, hogy az értelmiségi elit egy bizonyos csoportja az állam fölötti hatalmat gyakorolja, és csak az általuk meghatározott közösség számára biztosítja a politikai döntésekben való aktív részvételt. A klasszikus Habsburg-nacionalizmus esetében tehát a nacionalizmus a hatalom és a közélet fölötti ellenőrzés szimbiózisának lehetünk tanúi, míg a hatalom eloszlásának felterkepezéséhez az adott ország nyelvpolitikája szolgálhat iránytűül.

Egy ország nyelvpolitikája azon elvek és szabályok összessége, melyek az állampolgárok nyelvi repertoárjának használatára vonatkoznak.(28) A nyelvpolitikák különféle kategóriák alapján csoportosíthatók. Az első kategória az explicit és implicit nyelvpolitikák között tesz különbséget. Az explicit nyelvpolitika pontosan meghatározza az adott államban élő etnolingvisztikai csoport vagy csoportok nyelvhasználattal kapcsolatos jogait. Ezzel szemben az implicit nyelvpolitikák sajátossága az, hogy a kisebbségek jogai nincsenek konkrét jogi dokumentumokban meghatározva, így ezek csak más, a nyelvhasználatot konkrétan vagy részletesen nem szabályozó dokumentumokból vezethetők le, mint például az alkotmány. A második szempont alapján támogatást biztosító, toleráns illetve kevert politikák között tehetünk különbséget. A támogatást biztosító nyelvpolitika a választott nyelv vagy nyelvek használatát alkotmányos, adminisztratív és jogi eszközökkel is biztosítja, meghatározza és biztosítja a nyelvhasználat hatókörét, és garantálja a szükséges anyagi eszközök meglétét. A toleráns nyelvpolitikák nem korlátozzák a kisebbségi nyelvek használatát, de nem különítenek el külön anyagi eszközöket a kisebbségi nyelvek használatának biztosítására, és nem határozzák meg a nyelvhasználat spektrumát sem. A kevert nyelvpolitikák elsősorban a többségi nyelv használatát támogatják, de konkrét, törvények által meghatározott jogokat biztosítanak a kisebbségi nyelv használatára.

A harmadik szempont az egalitárius politikák és a jogi megszorítások közötti különbségekre mutat rá. Az egalitárius jelző azokat a nyelvpolitikákat illeti, melyek nem tesznek különbséget a többség, illetve a kisebbség(ek) által beszelt nyelvek között. Minden etnolingvisztikai csoport azonos nyelvi jogokkal rendelkezik. Ebben az esetben az állam valamennyi polgára az országban beszelt bármelyik nyelvet használhatja mind a hivatalos, mind a magánéletben. Ezzel szemben a jogi megszorítások bizonyos korlátozásokat vezetnek be. A választott nyelv(ek) használatát a társadalmi élet bizonyos területén vagy egy meghatározott hatókörben teszik jogilag lehetővé. Különbséget kell tenni a személyi és a területi jogok között. A modern ipari országokban a kisebbségi nyelvek fennmaradása csak akkor biztosított, ha azok használata nem csak a magánéletre korlátozódik, és ha a kisebbségi nyelvek használatát a hivatali életben nemcsak egyéni, hanem kollektív vagy területi jogok is szabályozzák.(29) Ezzel szemben a személyi jogok biztosítása esetén a nyelvhasználat joga a személy tartózkodási helyétől függetlenül az állami szervekkel való érintkezés esetében. Ha a nyelvhasználat területi alapon szabályozott, egy bizonyos nyelv használatának a joga területi egységekhez vagy bizonyos hatókörhöz a meghatározott területi egységen belül kötött. A kisebbségi nyelvek használatának területi alapon való biztosítása kivalthatja az országban domináns szerepet betöltő etnolingvisztikai csoport nemtetszését, mert a közösség tagjai esetleg úgy érzik, hogy a saját országukban idegen nyelvi hatalomnak vannak alárendelve.(30) Egyes országok domináns etnolingvisztikai közösségei kisebbségi komplexussal küzdenek, ha a nyelvükrol van szó. A rögzítme, hogy a kisebbségben élő etnolingvisztikai közösség nyelvileg asszimilálja a domináns etnikai csoportot, ellentmondásos nyelvpolitikák elfogadásához vezet.(31)

Az állam nyelvpolitikája nagy hatással van az állampolgárok nyelvhasználati szokásaira és a interetnikus kapcsolatok jellegének alakulására. A homogenitásról szóló dogma, mely szerint a

legjobb társadalom a különbségeket nélkülöző társadalom, sokszor nyer teret a nyelvpolitikák megalkotásakor. Az ilyen esetekben a nyelvi különbségeket veszélyesnek és centrifugális hatásúnak tekintik. Ezzel szemben az egynyelvűséget olyan jelenségként tisztelik, amely erósi az állam egységét és az állam gazdasági és politikai ellenőrzését az állampolgárok fölött. Az etnolingvisztikai különbségeket gyakran olyan problémaként kezelik, melyek kizárólag az etnikai massza eltüntetése által oldhatók meg. A nyelvi sokféleség átmeneti nehezésként jelenik meg, mely áthidalható lesz, amint az etnikai kisebbségek meggyőződnek a hivatalos egynyelvűség szépségeiről és hasznosságáról. A domináns helyzetben lévő etnolingvisztikai közösség az esetek jelentős hányadában amellett foglal állást, hogy a kisebbségek tanulják meg és használják a többség nyelvet legalább a hivatalos érintkezés során és a közéletben. Ugyanakkor az identitásukat feltve orzó etnolingvisztikai kisebbségek elvárják vagy egyenesen követelik, hogy törvények biztosítsák anyanyelvük használatát a hivatalos és kulturális életben, és hogy anyanyelvi iskolahálózatot építhessenek ki.

A nyelvi kérdés tekintetében az állam, a domináns etnolingvisztikai közösség és a kisebbségben élő etnolingvisztikai közösségek érdekei eltérőek. Egy etnikai közösség, amely az anyanyelvével azonosítja az identitását, mindig arra törekszik, hogy a közösség nyelvének használata ne utkozzon akadályokba, mert csak így módon érzi a közösség tagjai a nyelv és ezáltal az etnikai identitás fennmaradását biztosítottak. Az etnolingvisztikai kisebbségek nyelvi jogokat érintő követeléseit az állam nyelvpolitikájának függvényében formalodnak. Az etnolingvisztikai kisebbségek nyelvhasználatát korlátozó nyelvpolitikáknak negatív szociopolitikai következményei vannak mind az egyéni nyelvvalasztás, mind az oktatásban elért eredmények szempontjából, ezért a nyelvi jogok megvonásával a követelések mértéke egyenes arányban növekszik. A nyelvi kérdés politikai sikra való terelése és a nyelvi asszimiláció adminisztratív módon való elősegítése, vagyis az állam által támogatott nyelvi nacionalizmus kisebbségi etnonacionalista ellenreakcióhoz vezethet. Az etnolingvisztikailag heterogén államok kormányainak tehát annak tudatában kell kialakítaniuk nyelvpolitikáikat, hogy a nyelvi intolerancia etnikai konfliktusok kialakulását eredményezheti. Ha az állam nyelvpolitikáját a homogeneitás dogmája vezérli, és ezáltal veszélyezteti a kisebbségi nyelvek fennmaradását, a kisebbségi etnolingvisztikai közösség nagy valószínűséggel olyan eszközökhöz folyamodik, melyek a közösség központi értékeinek megőrzéséhez szükséges feltételeket biztosítják. A nyelvi asszimiláció kivedése és az etnikai identitástudat megtartása érdekében az etnolingvisztikai kisebbségek fokozott figyelmet fordítanak a közösség önmeghatározásának és önértékelésének kérdéseire. Az anyanyelv művelése életbevágóan fontos válik, hiszen az etnikai identitástudat megőrzése és ezáltal a nyelvi közösség fennmaradása a tet. Az anyanyelv megőrzését elősegítendő az értelmiség megkísérli pozitív irányba terelni a csoport önértékelését. A közösség által elért eredmények - gazdasági prosperitás, az oktatásban elért eredmények, sikeres politikai képviselet -, amelyek társadalmilag és pszichológiailag serkentő tényezők, növelik a közösség önbizalmát, és tenni akarásra serkentik a közösséghez tartozókat.

A nyelv és etnikum közötti szoros kapcsolatnak tulajdonított megkülönböztetett figyelem hozzájárul az etnolingvisztikai közösségek közötti kommunikáció jellegének alakulásához. (32) A nyelvi nacionalizmus túlértékeli a nyelvek és az etnolingvisztikai közösségek közötti különbségek jelentőségét, és a közösségek közötti kommunikáció ennek folytán nehezégekbe utkozik. A különböző etnolingvisztikai közösségekhez tartozó egyének az egymással való kommunikációt érzelmi, sőt gyakran fizikai teherteretnek érzik. Ebből kifolyólag a "mások" nyelvének elsajátítása is lehetetlennek vagy éppen feleslegesnek tűnik. A független Esztországban például az orosz nyelv "aktív" felejtésének lehetünk tanúi az eszt anyanyelvűek részéről, míg az orosz anyanyelvűek a korábban különféle lealacsonyító jelzőkkel illetett eszt nyelv elsajátítása érdekében tesznek erőfeszítéseket. (33) Az eszt példa is azt bizonyítja, hogy az etnolingvisztikai kisebbségek társadalmi, politikai és gazdasági megfontolásból kifolyólag ritkán engedhetik meg maguknak azt a "luxust", hogy egynyelvűek maradjanak.

A szociolingvisztikával foglalkozó kutatók szerint a nyelvek közötti kontaktus szükségszerűen vezet valamilyen szintű ketnyelvűség kialakulásához. (34) A ketnyelvűség eszerint társadalmi jelenség, amely egy meghatározott közösségen belül több nyelv együttesének eredményeként jön létre. Egy közösség ketnyelvűvé válását többféle tényező befolyásolja: a csoport migrációja valamely politikai, gazdasági vagy társadalmi okból kifolyólag, politikai változások, nacionalizmus, kulturális vagy oktatási tényezők. (35) A ketnyelvű egyen megnevezése ez esetben nem mint egy két nyelven beszélő személyre utal, hanem egy etnolingvisztikai csoport képviselőjére, aki az államban használt második nyelvet a gyakorlati kommunikáció érdekében sajátította el. (37) A ketnyelvű egyen esetenkénti nyelvvalasztása az adott szituációtól függ. A nyelvek funkcionális szempontból kiegészítik egymást.

Europa országában az egyik leghangzatosabb és legáltalánosabban népszerűsített nyelvpolitika a ketnyelvűség propagálása. Ritkaságszámba megy, hogy mindketten - a többségben és a kisebbségben élő etnolingvisztikai - közösség ketnyelvűvé válik. A kisebbségi és a többségi helyzetben élő közösségek ketnyelvűségről alkotott fogalmi eltérések. A legtöbb ország domináns nyelvet anyanyelvként beszélőinek számára magától értetődő és természetes, hogy a kisebbségi nyelvet beszélő egyének sajátítják el a domináns nyelvet, hiszen csak a demográfiai, politikailag, kulturálisan és gazdaságilag domináns nyelv tökéletes elsajátítása biztosíthat számukra azonos esélyeket. Ebből kifolyólag az etnikailag heterogén országok többségében a ketnyelvű oktatás azok számára van fenntartva, akiknek az anyanyelvével különbozlik a domináns etnolingvisztikai közösség nyelvetől. (37)

Tove Skutnabb-Kangas mutat rá, hogy a kisebbségben élő egyének számára a ketnyelvűvé válás elmulasztása katasztrofális következményekkel járhat. (38) Skutnabb-Kangas a sikertelenség három tipikus esetét különbözteti meg. Az első esetben az egyen egy nyelvű marad vagy az anyanyelven domináns, tehát a továbbtanulási esélyei korlátozottak. Az ilyen egyen a nyelvi jogai érvényesítését is nehezebben követelheti, mint ketnyelvű társai, mert az igények benyújtásához is (a legtöbb esetben) a hivatalos vagy domináns nyelv legalább közepes szintű ismerete szükséges. A második esetben az egyen által tökéletesen elsajátított második nyelv lesz az egyen domináns nyelve, míg az anyanyelvet elfelejti, esetleg rosszul beszél. Ebben az esetben nagy az esélye annak, hogy ez az egyen az etnolingvisztikai csoporttól, melyhez korábban tartozott, elidegenedik, gyökertelennek érzi magát, és az etnikai hovatartozás kérdései problematikusak valnak a számára. Ilyen esetekben gyakran megtörténik, hogy az egyen nemcsak az etnolingvisztikai közösséggel, hanem a szüleivel is megszakítja a kapcsolatot. A harmadik esetben az egyen mindketten nyelvet rosszul beszél, tehát a korábbi két esetben felvázolt problémák hatványozódnak.

Az állam az oktatási és nyelvpolitikai révén segítheti elő a ketnyelvűség kialakulását. Általánosságban elmondható, hogy a ketnyelvűséget szorgalmazó nyelvpolitikák csak akkor lehetnek sikeresek, ha az etnolingvisztikai közösségeknek, melytől elvárják, hogy ketnyelvűvé váljon, pozitív hozzáállása a második nyelv elsajátításához. A kisebbségek szükségesnek érzik a többségi nyelv elsajátítását, mivel az megkönnyíti a társadalomba való integrálódásukat. Ugyanakkor a kisebbség szívesebben használja a többség nyelvet, ha anyanyelvével mind jogi mind pszichokulturális szinten tiszteltben van tartva. A ketnyelvűvé válás elsősorban az etnolingvisztikai kisebbségek érdeke, az etnopolitikai megfontolások - egyrészt a domináns etnolingvisztikai közösség, másrészt az etnolingvisztikai kisebbség(ek) szempontjából - azonban sok esetben előnyt élveznek az érdekekkel szemben.

A legtöbb esetben az állam az etnolingvisztikai kisebbség(ek) szubtraktív ketnyelvűségek kialakulását támogatja, míg a többségi nyelvet anyanyelvként beszélő közösség egy nyelvű marad, maradhat. A szubtraktív ketnyelvűség azon etnolingvisztikai kisebbségek jellemzője, melyek ketnyelvűek és a többségi nyelv társadalmi dominanciája alatt élnek. A többségi nyelv dominanciája hozzájárul a kisebbségi nyelv presztizsértékének csökkenéséhez, rosszabb esetben értékvesztéséhez,

ezert az etnolingvisztikai kisebbségek attól tartanak, hogy a közösség szubtraktív kétnyelvűsége az első lépés a nyelv váltás vagy a diglosszia felé. A szociolingvisztika művelői szerint, bár a kétnyelvűség nem szükségszerűen a nyelvi pluralizmus és az egynyelvűség közötti átmenet, a nyelv váltás veszélye meglehetősen nagy, hiszen ha egy közösség, melynek valamennyi tagja kétnyelvű, a közösség akar egy nyelvvel is elboldogulni, és így nagyon fontos érvek kell, hogy szójának a kétnyelvűség fenntartása és az etnolingvisztikai identitástudat megőrzése mellett, hogy a kétnyelvű közösség ne adja fel egyik nyelvet sem. Ugyanakkor "a nyelvi kompetencia nem keverendő össze a nyelvi identitással (...) az egyen csak akkor rendelkezik kétnyelvű identitással, ha érzelmi kötődése a két nyelvhez azonos töltéssel bír, függetlenül attól, hogy a nyelvi kompetencia szintje azonos-e vagy sem".(39) Abban az esetben, ha egy közösség etnolingvisztikai identitástudatának alapja az anyanyelve, a nyelv választás és identitástudat-formálás kérdései a nacionalizmusban találkoznak. A nacionalista ideológia pedig lehetőséget nyújt nemcsak az identitástudat átformálására, hanem a nyelv választás fölötti hatalom megszerzésére is.(40)

A kétnyelvűség kialakulását szorgalmazó nyelvpolitikák hatékonyságát sokféle tényező befolyásolja. Amint azt a finnországi svéd kisebbség esete példázta, a többség részéről való pozitív hozzáállás a svéd nyelv használatához elősegíti az additív kétnyelvűség kialakulását. Additív kétnyelvűségről akkor beszélünk, ha két, a társadalmi életben egyaránt fontos és használható nyelv egymást kiegészítő oktatásról és használatáról van szó.(41) Napjainkban a finnországi svéd iskolák egyik legnagyobb problémája az, hogy nem rendelkeznek elegendő kapacitással ahhoz, hogy a finn anyanyelvűek részéről tapasztalható hatalmas érdeklődést a svéd nyelvű oktatás iránt kielégítsék. Ugyanakkor a Szlovákiában oly gyakran feltett kérdés kapcsán - Hogyan változtatható meg a magyar kisebbség szlovák nyelvhez való hozzáállása?(42) - a magukat szlovák anyanyelvűnek vallók többsége negatívan kezeli a magyar nyelv társadalmi életben való használatának a kérdését, s ez ellenerzéseket vált ki a magyar anyanyelvű közösség tagjaiban. A magyar kisebbség számára a kétnyelvűség válaszához elnyelhető - növekvő mobilitás, megkonnyított integráció - gyakran beáramolja a magyar nyelv társadalmi életben való szerepének gyengülését, a diglossziától való félelem.

A diglosszia az állam által az etnolingvisztikai kisebbségekre erőszakolt kétnyelvűség egyik lehetséges negatív következménye. Diglossziáról a kétnyelvű etnolingvisztikai csoportok esetében akkor beszélünk ha a "domináns közösség tagjai és az etnolingvisztikai közösség tagjai egymás között kizárólag a domináns, többség által beszélt nyelven kommunikálnak, és a kisebbség a hivatalos nyelvet és az anyanyelvet két egymástól teljesen elkülönülő funkcióban használja: az anyanyelvet kizárólag a kisebbségi közösségen belüli kommunikáció lebonyolításakor használja, míg a hivatalos nyelv a hivatalos és társadalmi életben használt lingua franca".(43)

Az ilyenfajta diglosszia(44) kialakulása természetes következménye az olyan nyelvpolitikáknak, melyek egyetlen hivatalos vagy államnyelvet ismernek csak el, így a domináns nyelv válik az önkormányzat, üzleti élet, egészségügy, média és oktatás egyedüli hivatalos nyelvevé. Ha egy társadalomban a diglosszia lesz a norma, és ezt meg a kisebbségi közösség azon tagjai is megfelelő helyzetnek érzik és jóváhagyólagosan "beletörődnek", akik nem beszélnek a domináns nyelvet, nyelvi hegemoniáról beszélünk.(45) A nyelvi hegemonia azt jelenti, hogy a "választott nyelv" tökéletes elsajátítása feltétellel válik a szolgáltatások, erőforrások és elnyelők igénybevitelénél, valamint az oktatásban és a munkaerőpiacon. Az ilyen esetekben az állami nyelvpolitika semmiféle toleranciakészséget nem mutat fel az egyenekkel szemben, akiknek anyanyelve a többség anyanyelvetől különbözik. Ugyanakkor az a kormányzat, amely nyelvpolitikája által elősegíti a nyelvi hegemonia kialakulását, közvetlen módon befolyásolja az országon belüli politikai hatalmi struktúrák változását is. Az állam, a nyelvi preferenciák alapján, bizonyos egyeneket előtérbe helyez más egyenekkel szemben, megerősítve ezzel a társadalmi dominanciáját azoknak, akik az állam hivatalos nyelvet anyanyelvként beszélnek. Így módon a hivatalos nyelvet erőtlen döntések szorosán kapcsolódnak az ellenőrző hatalom, a munkaerőpiac, valamint a nyelvek és etnolingvisztikai

kozossegek presztizsenek valtozasaihoz.

A nyelvről és az adott nyelvet beszélő közösségről alkotott sztereotipikus kialakulását több tényező befolyásolja: a nyelv története, a kodifikációs mértéke és ideje és a nyelv nemzetközi megítélése az adott időszakban. A különböző etnolingvisztikai csoportok által beszélt nyelvek társadalmi megítélése nagymértékben befolyásolja a közösségek közötti kommunikáció és ezáltal az interetnikus kapcsolatok alakulását. Minden etnolingvisztikai csoport elöltelepekkel rendelkezik a más etnolingvisztikai közösségek által beszélt nyelvekről, és a második nyelv iránti érdeklődés vagy az érdeklődés hiánya a hatalom és presztizs kérdései által is befolyásoltatott. Egy nyelvről és a nyelvet beszélő közösségről alkotott elképzelések határozzák meg a nyelv presztizsértékét. Általánosságban elmondható, hogy ha egy adott nyelvet beszélő közösség hatalommal bír, és nagy presztizsre tesz szert, akkor a nyelv presztizsértéke is megnövekszik. Azon nyelvek, amelyeknek jobb a nemzetközi megítélése, az adott nyelvet beszélő etnolingvisztikai csoporthoz tartozó egyéneknek nagyobb statusszimbólumot biztosítanak. A finnnek nagymértékű toleranciája a svéd nyelvvel és a svéd nyelvet anyanyelvként beszélő Finnországban élő közösséggel szemben nemcsak a Skandináv szolidaritással és azzal magyarázható, hogy a svéd nyelv Skandináviában lingua franca, de a tény, hogy a finnországi svéd kisebbség megőrizte társadalmilag, gazdaságilag és politikailag kiemelkedő szerepét is, hozzájárul ahhoz, hogy nyelvük presztizsértéke viszonylag magas. Ennek ellenpéldájaként a magyar nyelv szlovákiai vagy romániai megítélése hozható fel. Az a feltevés, hogy a magyar egy nehezen és feleslegesen tanult nyelv, és az a tény, hogy a magyar nyelv nem tartozik a nemzetközileg elismerten "fontos" nyelvek közé, hozzájárul ahhoz, hogy a magyar nyelv presztizsértéke ezekben az országokban meglehetősen alacsony legyen. Az ilyen és ehhez hasonló példák ellenére, ahogy a korábban felvázolt esztétikai példák is mutatják, a nyelv presztizsértéke rövid idő leforgása alatt nagyon sokat változhat. Tény, hogy a magyar nyelv nemzetközi statusa sosem lesz a tradicionális nemzetközi vagy akár a Skandináv nyelvek statusaival egyenértékű. Ettől függetlenül a növekvő gazdasági és politikai érdekek, amelyek Szlovákiát, Romániát és Magyarországot regionális és országos szinten is érintik, várhatóan pozitív hatással lesznek a magyar nyelv presztizsértékére, mivel az effektív kommunikáció megköveteli a másik nyelv elsajátítást, vagy olyan személyek alkalmazását, akik mindkét nyelven kommunikációképesek.

Osszegzes

Általánosságban szólva a nyelv és identitástudat szimbiózisa adja a keretet az európai nemzetállamok jelentős hányadában tapasztalható etnolingvisztikai torzítások kétszáz éves történetének. A nyelvhasználat szabályozásának látszólag egyszerű kérdései, a nyelvhez kötődő érzelmek, hitek és tévhitek jóvoltából megmagyarázhatatlan és szinte megoldhatatlan problémákka terebélyesednek. Az etnolingvisztikai közösségek nyelvről alkotott elképzelései a politikai színterrel kerülve a nyelvi hatalomért folyó versengés mozgatórugói lesznek. Ugyanakkor a nyelvi nacionalizmus politikai megnyilvánulásai negatívan befolyásolják az interetnikus kapcsolatok alakulását.

A nyelvi nacionalizmus mértéke az egyes országok nyelvpolitikáinak függvényében tanulmányozható mélyrehatóan. A homogenizációs törekvésekkel átírt nyelvpolitikák a kisebbségek "érdekeiben" születnek. A nyelvi egyeduralom vagy jobb esetben a kisebbség "ketnyelvűsítésének" létjogosultságát a többségben élők magától értetődően veszik, s mivel a többség hozzáállása a nyelvi massához érzelmi, identitásbeli, valamint gyakorlati, gazdasági okokból a legtöbb esetben negatív, a kisebbségi nyelv használatának biztosítását egyetlen etnolingvisztikailag domináns csoport sem tekinti magától értetődően. Egy adott ország nyelvpolitikájának jellege a politikai színterrel folyó csatározások eredményeinek függvényében az idők folyamán változik; az etnolingvisztikai határok, a nyelvi massák megőrzése azonban, a nyelvpolitikák változásától függetlenül, elsősorban a kisebbségek "hatáskörébe" tartozik.

A nyelvi határok jelentősége az asszimilációs törekvések hatására megnövekszik. Paradox módon a

finnországi svéd kisebbség az etnolingvisztikai identitás megőrzése terén nehezebb helyzetben van, mint például a szlovákiai magyar kisebbség, mert a nyelvi identitás megőrzése nem "mindennapi" feladat. A finn nyelvet anyanyelvként beszélő többség nagyfokú toleranciája a svédül beszélő kisebbséget arra ösztönzi, hogy a többségi nyelvet használja kontaktushelyzetekben. A svéd nyelvi identitás ettől meg nem szunik meg létezni, csak atalakul. A kétnyelvűek (finn-svéd) száma növekszik, a svéd etnolingvisztikai közösséghez való primordialis tartozás jelentősége azonban csökken. Egyre többen ismerik fel, hogy ahhoz, hogy a svédet anyanyelvi szinten beszélők számára valós képet kapjunk, a "kettős nyelvi identitás"(46) kategóriát is be kell a jövőben vezetni a népszámlálás során.

A nyelvhez való górcsós ragaszkodás a nyelvi jogokkal nem rendelkező vagy a nyelvhasználat szempontjából hátrányos megkülönböztetésben élő etnolingvisztikai kisebbségeket jellemzi. Az etnolingvisztikai identitás határai sokkal valóságosabbak ott, ahol a csoport tagjai azok fenntartását leteredknek érzik. Ugyanakkor az etnikai határoknak tulajdonított túl nagy jelentőség lehetetlenül teszi a nemzeti integrációt, amely az ország valamennyi állampolgárára nézve kedvezőtlen. Országok, és nem létezik valamennyi nyelvi nacionalizmus egyetemes orvoslására gyógyír. A kisebbségi nyelvi jogokat biztosító keretegyezmények és nemzetközi egyezmények csupán segítséget és nem megoldást nyújtanak. Az egyetemes normák elfogadása tompíthatja a nyelvi nacionalizmus kedvezőtlen hatásait az élet. Egy adott országban használt nyelvek használatáról szóló döntések azonban csak akkor idotalloak és teherburoak, ha az országban élő etnolingvisztikai csoportok között létrejövő kompromisszumok taptalajan születnek. Az idofaktornak ebben ez esetben nagy jelentősége van, hiszen amíg a nyelvi kérdés a politikai csatározások eszköze, addig nincs esélye a közös nemzeti identitás megalapozásának, addig az etnolingvisztikai közösségek egymás mellett és nem együtt élnek.

Jegyzetek

1. Kelet-Közép-Európában az "etnikai kisebbség" elnevezés kevesre elfogadott, helyette a "nemzeti kisebbség" szóhasználat terjedt el. Mivel tanulmányom nem korlátozódik a tereg országaira, a felreertesek elkerülése vegett - az etnikai és nemzeti identitás közötti különbségek érzekeltetésére - a kisebbségi helyzetben élők meghatározására az *etnikai* vagy *etnolingvisztikai kisebbség* és ezzel parhuzamosan a többség jelölésére a *dominans etnikai csoport* elnevezéseket fogom használni.
2. Ellenpeldaként Észak-Irország hozható fel, ahol a nyelvi különbségek a törtenelem folyamán elvesztettek jelentőségüket. Ezzel egy időben a vallási különbségek megkülönböztetett figyelmet kaptak.
3. John A. Armstrong: *Nations Before Nationalism*. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1983, 5. p.
4. Fredrik Barth: *Ethnic Groups and Boundaries*. In: John Hutchinson and Anthony D. Smith (szerk.): *Ethnicity*. Oxford, Oxford University Press, 1996, 81. p.
5. Henri Tajfel: *The Formation of National Attitudes: A Social-psychological Perspective*. In: Muzafer Sherif and Carolyn W. Sherif (szerk.): *Interdisciplinary Relationships and the Social Sciences*. Chicago, Aldine Publishing Company, 1969, 168. p.
6. Michael Walzer: *The Politics of Difference: Statehood and Toleration in a Multicultural World*. In: Robert McKim and Jeff McMahan (szerk.): *The Morality of Nationalism*. Oxford, Oxford University Press, 1997, 249. p.
7. A francia állam idején Spanyolországban csupán egyetlen, a spanyol nyelv volt használatos a hivatali életben az ország egész területén.
8. A Spanyolország területén élő törtenelemi nemzetiségek a katalán, az euskadi és galíciai. Daniele Conversi: *From Centralist Dictatorship to Federal Democracy: the Case of Spain*. In: Kemali Saybasin (szerk.): *Redefining the Nation, the State and the Citizen*. Istan-

- bul, University of Marmara Press, 1998, 22. p.
9. Joseph Rotschild: *Ethnopolitics: A Conceptual Framework*. New York, Columbia University Press, 1981, 26. p.
 10. John Edwards: *Multilingualism*. London, Routledge, 1994, 128. p.
 11. Lasd Eszak-Irorszag esetet, ahol a vallas a kozponti ertek. Ugyanakkor a Spanyolorszagban elo baszkok szamara mindmaig a faji jelleg szamit kozponti erteknek, bar a hangsuly az utobbi evtizedekben a nyelv fele tolodott.
 12. Allardt Erik es Christian Starck. *Språkgränser och Samhällsstruktur: Finlandsvenskan i ett jämförande perspektiv* [Nyelvi határok es társadalmi összetétel: a finnországi svédok]. Stockholm, Almqvist & Wiksell Forlag, 1981, 21. p.
 13. Daniele Conversi: *The Basques, the Catalans, and Spain: Alternative Routes to Nationalist Mobilization*. London, Hurst/Reno: University of Nevada Press, 1997, 165. p.
 14. Howard Giles (szerk.): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London, Academic Press, 1977, 25. p.
 15. Eric Hobsbawm: The Rise of Ethno-Linguistic Nationalisms. In: John Hutchinson and Anthony D. Smith (szerk.): *Nationalism*. Oxford, Oxford University Press, 1994, 178-181. p.
 16. Johann Gottfried Herder elmeletet a nacionalista agitatorok leegyszerusitettek, es mint politikai kerdest találtak. A tovabbiakban a "herderi" jelzo a Herder által megfogalmazottak nacionalista értelmezéseire utal.
 17. Herdert Joshua Fishman idezi. Joshua Fishman: *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*. Philadelphia, Multicultural Matters Ltd, 1989, 105. p.
 18. Isaiah Berlin: *Vico and Herder: Two Studies in the History of Ideas*. London, Hogarth Press, 1976, 166-169. p.
 19. Berlin: i. m. 180-183. p.; Joseph R. Llobera: *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe*. Oxford, Berg, 1994, 171-173. p.
 20. Fishman: i. m. 273-274. p.
 21. Ernest Gellner: *Thought and Change*. London, Weidenfeld and Nicholson, 1964, 152-171. p.
 22. Magas kultura es alacsony kultura: a gellneri "high culture" es "low culture" magyar megfeleloi.
 23. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*. Oxford, Blackwell, 1983, 8-14., 57. p.
 24. Lasd Belgiumot, ahol a vallonok es a flanderek nyelvi csatarozasai tarkitjak a politikai szinteret; a Baltikumban az orosz "kisebbség" kozossege valo szervezodeséhez es a kozosseg mobilizaciojához a nyelvi alapot valasztotta; a walesi nemzeti megujhodos egyik celja ugyancsak a nyelv angollal valo egyenjogusitasa volt stb.
 25. A szerbhorvat nyelvben három fő nyelvjárás letezik: sztojkavian, kajkavian es csakavian. Maga a sztojkavian nyelvjárás is három nyelvjárásra osztható: ekavian, ijekavian es ikavian, melyek közül az ijekavian szolgált a standardizált horvat, az ekavian pedig a standardizált szerb nyelv megalkotásának alapjául.
 26. Harold F. Schiffman: *Linguistic Culture and Language Policy*. New York, Routledge, 1996, 5. p.
 27. Gellner: *Nations and Nationalism*. 97. p.
 28. Schiffman: i. m. 3. p.
 29. Laponce szerint a kisebbségi nyelvek tulelesenek alapvető feltetele, hogy az etnolingvisztikai kozosseg tagjai valódi kozossegekben, területileg koncentráltan eljenek. A szociolingvisztikai kutatások eredményei azt mutatják, hogy az urbanizáció elősegíti a nyelvi asszimilációt, mert a nyelvek közötti kontaktus a legtöbb esetben a domináns nyelv oldalára billenti a merleg nyelvet, es így a nagyvárosokban a nyelv váltás sokkal gyakoribb jelenség, mint a falvakban, ahol a kisebbségi nyelvet beszélok koncentráltan elnek, es így nyelvük

- dominanciaja megörizhető. Laponce, J.: *A. Languages and Their Territories*. Toronto, University of Toronto Press, 1987, 156-159. p.
30. Walzer: i. m. 249. p.
 31. Lasd a lett, eszt, szlovák, román stb. nyelvpolitikák tulkapasait.
 32. Giles: i. m. 19-20. p.
 33. A Szovjetunio fennallasa idejen az ország egész területen az orosz nyelv mint az internacionalis kommunikacio nyelve elonyt élvezett a tagországok más nyelveivel szemben. Így az orosz anyanyelvu "bevándorlok" nem voltak sem rakenyszerítve, sem osztonozva arra, hogy elsajátítsak az adott tagország nemzeti nyelvet, az Eszt Szocialista Koztársaság esetében az esztet. A helyzet jelentosen megváltozott az ország függetlenne valasa után, amikor az eszt nyelv bizonyos szintu ismerete az eszt állampolgárság elnyeresenek egyik alapfelteteleve vált.
 34. Lieberson: i. m. 12. p.
 35. François Grosjean: *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Harvard University Press, 1982, 30. p.
 36. Gaarder a ketnyelvuseg két fajtáját különbozteti meg. Az ugynevezett elitista ketnyelvuseg az értelmisegi elitre jellemzo. Az idegen nyelv elsajátitasa ebben az esetben valasztas kérdese. Eppen ezért az elit ketnyelvuoktatasanak kérdese sosem jelentett a társadalom egészere nevezve problemat, es így nem tartozik a jelen tanulmány tárgykörebe. A ketnyelvuseg második fajtaja az egy állam hatara belül elo etnolingvisztikai kozossegek kozti allando kölcsönhatas es a nyelvpolitikák hatásara alakul ki. Gaarder, B. n. d.: *Political Perspective on Bilingual Education*. Kezirat. Washington DC. US Office of Education, Christina Bratt Paulston idezi: *Sociolinguistic Perspectives on Bilingual Education*. Clevedon, Multilingual Matters Ltd., 1992, 9. p.
 37. Leo Loveday, *The Sociolinguistics of Learning and Using a Non-native Language*. Oxford, Pergamon Press Ltd. 1982, 12. p.
 38. Tove Skutnabb-Kangas: *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*. Clevedon, Avon Multilingual Matters Ltd., 1981, 79-80. p.
 39. Karmela Liebkind: Some Problems in the Theory and Application of Cultural Pluralism: The Complexity of Ethnic Identity. In: Juha Pentikainen and Marja Hiltunen (szerk.): *Cultural Minorities in Finland: An Overview Towards Cultural Policy*. Publications of the Finnish National Commission for Unesco No. 66, Helsinki, 1995, 34. p.
 40. Pierre Coulombe, A.: *Language Rights in French Canada*. New York, Peter Lang Publishing Inc., 1995, 67. p.
 41. Loveday: i. m. 9. p.
 42. Jana Plichtova: Bilingualism - yes or no? In: Jana Plichtova (szerk.): *Minorities in Politics: Cultural and Language Rights*. Bratislava, Symposium II, 1991. Nov. 13-16, 159-163. p.
 43. Ellen J. Gordon: The Revival of Polish National Consciousness: A Comparative Study of Lithuania, Belarus and Ukraine. *Nationalities Papers* 24, no. 2 (1996), 218. p.
 44. A diglosszia az eredeti meghatározás szerint egy relative stabil helyzetre utal, amikor a beszelt nyelv különfele nyelvjarasi változatai mellett van egy kodifikált, grammatikai szempontból gyakran sokszor bonyolultabb, írott változata is a nyelvnek, amelyet általában az oktatási intézmenyek keretein belül sajátatható el. Ez a nyelv az írott es a hivatalos kommunikacio nyelve. A klasszikus diglosszia fogalma tehát ugyanazon nyelv vagy genetikailag egymashoz közel allo nyelvek (pl. klasszikus es beszelt arab; angol es az un. fekete angol) különfele változatai közötti viszony jellemzesere használatos (Fergusson, 1959). Fishman 1967-ben a diglosszia fogalmat kiterjesztette az olyan helyzetek jellemzesere is, amikor két genetikailag egymástól távol allo nyelvek közötti "hatalmi" viszonyról van szó. Ez az ugynevezett kiterjesztett diglosszia, a klasszikus diglossziától elteroen relative insta-

bil; a nyelvek közti viszony állandó változásban van a nyelvek relatív és abszolút presztizsértékének változásaival arányosan. Lásd: Harold F. Schiffman: *Diglossia as a Sociolinguistic Situation*. Internet: <http://ccat.sas.upenn.edu/~haroldfs/messeas/diglossia/node15.html>.

45. David D. Laitin: *Language Repertoires and State Construction in Africa*. Cambridge, Cambridge University Press, 1992, 16. p.
46. Finnországban nem élnek svédek és finnek, csak svédül beszélő finnek "finlandssvenskar" (svéd megnevezés) és finnül beszélő finnek. A vegyes házasságok magas számarányából és a svéd nyelv presztizsértékéből adódóan a kettős identitású egyének száma egyre növekszik.

írta Puskás Tünde

**megjelent a Fórum Intézet honlapján is
www.foruminst.sk**